

TERESA PLUSKOTA

WSP w Bydgoszczy

COLLECTIVA I DEMINUTIVA W UKRAIŃSKIEJ GWARZE WE WSI
HREBENNE I W POLSKIEJ GWARZE WSI RACHANIE W ZAMOJSKIEM

Niewielki jest dorobek słowotwórstwa tej części gwar zachodnio-ukraińskich, która znajduje się obecnie w granicach PRL. Sporadycznie wspomina o tym obszarze J. Zakrewska¹, więcej danych dostarczają atlasy językowe² i dawniejsze prace I. Werchrackiego³; interesujące spostrzeżenia można znaleźć również w drobniejszych opracowaniach⁴.

Niniejsze zestawienie zostało dokonane w oparciu o zapisy, które zebrałam w latach 1978-1980 w ukraińskiej gwarze wsi Hrebenne i pobliskich Mostach Małych⁵ (w tekście Hr) oraz o materiał z polskiej gwary wsi Rachanie /R/, zebrany i opracowany przez T. Malca⁶. W porównaniu z obszernym materiałem z Rachan uzyskałiśmy mniejsze efekty. Złożyły się na to dwie przyczyny. Po pierwsze - T. Malca był autochtonem, po drugie - gwarę ukraińską reprezentuje dziś niewielka liczba osób. Ze względu na mniejszą ilość przykładów z Hr porównanie obu systemów gwarowych w niektórych wypadkach jest bardzo utrudnione.

Poniżej przedstawiam porównanie słowotwórstwa rzeczownika w Hr i R w oparciu o dwie kategorie semantyczno-słowotwórcze (collectiva i deminutiva-hipocoristica).

Collectiva

Wspólną grupę nazw zbiorów w Hr i R stanowią derywaty z suf. -yna/-ina. Wśród nich dominują określenia lasów: Hr - dub^eyna, laś^eyna, sosnyna, bucyna, hrabyna, vils^eyna, liscyna, bukov^eyna. Informatorzy podkreślają, że tak nazywane są młode lasy, na określe-

nie starszych lasów mieszkańcy Hr używają zestawień typu: sosnovyⁿ lls, berez^ovyi lls. W R zapisano 5 przykł. z suł.-ina, por. bżyżina, bučyna, dymbina.

Suł.-yna/-ina tworzy w obu punktach inne collectiva: Hr - sadov^yyna 'owoce (z sadu)', čerņyčyna 'owoce czarnych jagód', R - smyryčyna, vižbina 'gałęzie świerka, wierzby', zvižyna 'zwierzęta leśne' i druży-na 'drużyna weselna'.

Z Rachań pochodzą też zapisy nazw zbiorów z suł.-izna: staršyžna 'starsi wojskowi', stažyžna 'stare rzeczy' i jačuvizna 'młode zwierzęta rogate'. W przeciwieństwie do nazw zbiorów z suł.-ina, które mają motywację rzecznikową, derywaty z suł.-izna w R są odprzymiotnikowe. H. Safarewiczowa⁷ wspomina o wykształceniu się niektórych funkcji formantu -izna (m.in. kolektywnej) tylko w jęz. polskim, a także zwraca uwagę na wąski zakres użycia -izna w jęz. wschodnio-słowiańskich. W związku z tym zrozumiąły jest brak nazw zbiorów /w Hr/ z suł.-izna.

Nie zanotowałam w Hr rzecz. z suł. -stvo (R - 5 przykł., por. pta-stvu, rubastvu), z suł.-ota (bídota), -ava (mušava), -arńa (žičarńa). Jednakże formanty -stvo, -ota, -va, -na występują w gwarach zachodnio-ukraińskich⁸, zapewne z Hr nie mamy tu pełnego materiału.

Z kolei w polskiej gwarze R nie zapisano wśród nazw zbiorów derywatów z suł. -/n/yk. Hr - jaħidnyk, drapč^onyk 'krzaki jeżyn', małyn-nyk 'krzewy malin'; w R występuje w określeniach krzewów roślin suł. -ina, por. tarńina, żużina. W Hr mamy też zapisy z suł. -^obje: Hr - vofośi, pira, smit^oa, koryńa, w tej grupie są także określenia ilości i łodyg roślin, por. bulbov^oyńa, horoxvíńa, buračeńe. Suł. -^obje występuje też w innych gwarach zachodnio-ukraińskich⁹.

Deminutiva i hipocoristica

W obu miejscowościach produktywny jest dla deminutywów suł.-ka. Hr - śćinka, doriška, rička, hał^ouska, lamka, beriska, teł^oyčka, onučka, pyuka /:pyta/, połyčka 'półka na ścianę', diwnyčka 'nauzy-nie do tarcia maku', vareška, myska, kumorka, kobyčka, jaħn^oyčka. W R zanotowano 22 przykł. z suł. -ka, por. bżuska, druška, gurka. Formant -ka tworzy w obu punktach formy hipokorystyczne imion. Hr - Hanka, Xeńka, Kaška, Maryška, Paraška, Jeuka, Nastka; T. Małec zapisał 25 spieszczeń imion, np. Ańelka, Bronka, Ceška.

Wspólnymi suf. dla Hr i R są suf. -uśa, -uńa. Hr - mamuśa 'matka chrzestna', tatuśo 'ojciec chrzestny' (oraz Nasuśa, Kaśuńa, Hanuńa, Pażuńa). W R zapisano 9 przykł. typu laluśa, babuśa, kuzuńa, śustruńa, i imiona: Hanuśa, Zuśuńa, Vacuńa, Każuńa.

Wśród zdrobnień II stopnia zanotowano w obu punktach derywaty z suf. -očka/-ečka: Hr - tyżočka, hażuzočka, R - 17 przykł., por. bu-telečka, bańečka oraz z suf. -ońka/-eńka: Hr - snopki, kupki, R - głuveńka, Zuśeńka oraz z pieśni ludowych - runčełka, ściżełka, zyzuleika. T. Malec zwraca uwagę na szerzenie się suf. -eńka pod wpływem ruskim¹⁰. Podobne sformułowanie znajdujemy u S. Urbańczyka¹¹.

Nie zanotowałam w gw. ukr. formacji deminutywnych i hipokorystycznych z suf.: -ca / R - 21 przykł. typu bapca, curca, Ańelca/, -ula, -ulo /w R zanotowano 9 derywatów, np. śivula, mamula, myżulu/, -uśka /R - kačuśka, cycuśki/, -uśka /R - byčuśka, dyśčuśka/, -uś /w R zapisano 10 formacji np. curuś, lebuś, Żutuś/ i suf. -cuńa, -uń uńo, por. kumcuńa, tatuńcuńu. Nie potwierdza tych formantów /wyj. suf. -uś/ współczesna gramatyka jęz. ukr.¹².

W gwarze R nie zanotowano rzecz. dem. z suf. -yna, -ynka. Hr - poduścyna, geć^letcyna, myścynka 'miska', dośc^lynka 'deska', geć^lynka, χustenka. W R zapisano χałupinka, ale wyraz ten pochodzi z pieśni ludowych, które nie dotyczą przeważnie jednego obszaru. Wspomina o tym też T. Malec¹³.

Deminutiva męskie tworzy się w obu wsiach przy pomocy suf.: -ok/-ek; Hr - kožuśok, bereżok, taretok, sadok, uobrazoček /uobrazok neutr./, horbok, stiżok, bańičok, R - 50 przykł. typu baranyk, domyk, lasyk i suf. -yk/-ik, Hr - stiłczyk, nożyk, konyk, ptaśyk, motytek. psyk, w R - 24 zapisy np. bufećik, dywańik, kogućik.

W gwarze R częste są zapisy z rozszerzonymi suf.: -ušek /9 przykł. por. kvatuśyk, kuńuśyk, vānuśyk/, -ulek /kśjżullk, myżullk, ućčullk/, -eček /R - 6 przykł. typu snupečyk, stučečyk/. W Hr nie zanotowałam rzecz. z tymi suf., por. jednak suf. -očok wjęz. lit. ukr.¹⁴. W gwarze ukr. w Hr mamy poza tym derywaty z formantem -ec w funkcji dem.: kamín^lec, stytec, hrebinec, baranec.

Wśród rzecz. zdrobniatych rodz. nijakiego zapisano formacje z suf. -ko: tyčko -Hr, R - 12 form. np. dłućku, gńastku. W Hr suf. -ko występuje również w zdrobnieniach imion męskich: Vasyko, ĩurko,

Hoyiko, Stefanko.

Zdrobnienia II stopnia mają w R suf. -ečko: kuřečku, místečku;
W Hr nie zapisałam derywatów z tym suf., ale w Młodowicach pod
Przemysłem zanotowałam tytečko 'ciele', łošyčko 'żrebie'.

W grupie nazw młodych zwierząt zapisy z Hr potwierdzają
suf. -'a i -atko. Rzecz z suf. -atko używają mieszkańcy Hr na okre-
ślenie młodego zwierzęcia /tuż po urodzeniu/, dla większego zaś ma-
ją nazwy z suf. -a. Analogicznie mamy małe hornátko, większe horná
'garnek'. W R zanotowano oprócz suf. -atko /11 formacji, np. ćilontku,
pruśontku, kućontku/ suf. -ak /5 przykł., por. ćelak, prośak. W Hr ma-
my źrebak, ale jest to zapożyczenie z polskiego. W gwarze ukr. zapli-
sano z suf. -'a: -kut' a, lahńa, ty' e, prośe, pe'śe, kuże, łoše,
a z suf. -atko: ty'etko, lahń'etko, plś'etko, kot'etko, koźl'atko,
kačyń'atko.

Zestawienie sufixów ¹⁵

	Collectiva			Deminutiva I hipocoristica	
	Rachanie	Hrebenne		Rachanie	Hrebenne
-ina/-yna	++	+	-ća	+++	-
-izna	/+/	-	-ka	+++	++
-n/yk	-	/+/	-ečka/-očka	++	/+/
-stvo	+	-	-eńka/-ońka	+	/+/
*-tje	-	+	*-ina/*-inka	-	+
			-uška	/+/	-
			-ula	+	-
			-uńa	++	+
			-uśa	+	+
			-uś	+	-
			-ak	+	/+/*
			-ec	-	+
			-ek/-ok	+++	++
			-eček	+	-
			-ulek	/+/	-
			-usek	+	-
			-lk/-yk	+++	+
			-e/-'a	-	+

-ko /od apel/	++	/+/
/w imionach/	-	+
-ątko/-'atko	++	+

Deminutiva i hipocoristica

	Rachanie	Hrebenne
-ečko	/+/	-
-uško	/+/	-

Przedstawione wyżej porównanie sufiksacji rzecz. w dwu kategoriach nie może dać pełnego obrazu słowotwórstwu w obu gwarach. Sygnalizuje jednak typowe dla nich suf. W gwarze ukr. charakterystyczne dla nazw zbiorów okazały się suf.: ^{*}-łje, -/n/yk, a dla deminutywów - suf. -yna, -ynka i -ec. W gwarze polskiej typowe dla kolektywów są -izna i -stvo, a dla zdrobnień i spleszczeń suf.: -ća, -uška, -ula, -ak, -ulek, ušek.

Produktywność w gw. ukr. wykazują formanty -yna, -yk dla nazw zbiorów, a dla deminutywów i form hip. suf.: -ka, -uńa, -ynka, -ec, -yk, -ok, -ko, -'atko i -'a. W gwarze polskiej produktywnymi w tworzeniu kolektywów są -ina i -izna, zaś w tworzeniu deminutywnych form suf.: -ka, -ečka, -uńa, -ek, -lk, -ątko.

Wspólnymi suf. dla obu gwar są suf.: -yna/-ina dla nazw zbiorów oraz -ka, -očka/-ečka, -uśa, -uńa, -ok/-ek, -ko, -'atko/-ątko dla deminutywów i form hipokorystycznych.

Występowanie suf. -eńka w gwarze polskiej tłumaczy się wpływem ruskim, a z jęz. polskiego do gw. ukr. przejęte zostały rzeczowniki: żrebak, żobek.

PRZYPISY

- 1 J.Zakreńska, *Narysy z dialektnego słownictwa w arealnym aspekcie*, Kyjów 1976
- 2 Z.Stieber, *Atlas językowy Łemkowszczyzny, I - VIII*, Łódź 1956-1964 czy *Atlas gwar bojkowskich opracowany głównie na podstawie zapisów S.Hrabca przez zespół Instytutu Słowianoznawstwa pod kierunkiem J.Riegera, t. I*, Warszawa 1980
- 3 Por. I. Werchrats'kyj, *Howir batlukiw. Zbirnyk filologicznej sekcji Naukowego towarzystwa im. Szewczenka, t. XV*, Lwów 1912, i in.
- 4 Wł.Kuraszkiewicz, *Uwagi o gwarze ukraińskiej we wsi Biszcz pod Białgorajem*, SFPIS 1965, s. 219-222; rec. J.Riegera przytoczonej pracy J.Zakreńskiej, "Rocznik Słowistyczny" 1978, t. XXXIX cz. I, s. 87-95
- 5 Częściowo wykorzystuję też zapisy (z tych wsi) J.Riegera i E.Rudolf-Ziółkowskiej.
- 6 T. Malec, *Budowa słowotwórcza rzeczowników i przymiotników w gwarze wsi Rachanie pod Tomaszowem Lubelskim*, Wrocław-Warszawa-Gdańsk 1976
- 7 H.Safarewiczowa, *Nazwy miejscowe typu Mroczkowizna, Klimentowszczyzna*, Wrocław 1956
- 8 J. Zakreńska, op.cit.
- 9 Op.cit.

- 10 T.Malec, op.cit., s. 92
- 11 S. Urbańczyk, Zdrobnienia typu *materńka, serdeńko, maleńki* (Drobiazg ze stosunków językowych polsko-ruskich) w: *Szkice z dziejów języka polskiego*, Warszawa 1968, s. 356-359
- 12 *Suczasa ukrainska literaturna mowa. Morfołohija*, Kyjw 1969, s. 38-39
- 13 T.Malec, op.cit., s. 40
- 14 *Suczasa ...*, op.cit.
- 15 Nie uwzględniłam sufixów zapisanych w pojedynczych przykładach tylko w jednej wsi. Znak /+/ stosuję dla 1-3 przykł., 1 gwiazdkę - dla 3-10 derywatów; 2 gwiazdki wskazują na 10-20 zapisów, powyżej 20 stosuję 3 gwiazdki.

KOLLEKTIVA UND DEMINUTIVA IN DER UKRAINISCHEN MUNDART IM DORF HREBENNE UND IN DER POLNISCHEN MUNDART DES DORFES RACHANIE IN DER WOJEWODSCHAFT ZAMOŚĆ

Zusammenfassung

In dem Artikel wird die Wortbildung des Substantivs in der ukrainischen Mundart des Dorfes Hrebenne anhand zweier Wortbildungsgruppen besprochen. Das Material, das im Laufe der letzten zwei Jahren gesammelt wurde, vergleicht man mit den entsprechenden Aufnahmen aus der polnischen Mundart anhand der Bearbeitung von T. Malec.

Das Verzeichnis von Suffixe, die in diesen Kollektiva und Deminutiva der Dörfer auftreten, wird in den Tabellen dargestellt.

In der Schlussfolgerung aber werden typisch ukrainische und typisch polnische Suffixe angegeben. Man macht auch ihre Produktivität sichtbar.

СОБИРАТЕЛЬНЫЕ И УМЕНЬШИТЕЛЬНЫЕ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫЕ В УКРАИНСКОМ ГОВОРЕ В ДЕРЕВНЕ ХРЭБЭННЭ И ПОЛЬСКОМ ГОВОРЕ ДЕРЕВНИ РАХАНЕ, НАХОДЯЩИХСЯ В ЗАМОЙСКОМ ВОЕВОДСТВЕ

Резюме

В статье рассматривается словообразование существительного в украинском говоре в деревне Хрэбэннэ в замойском воеводстве на примере двух словообразовательных групп: собирательных и уменьшительных существительных. Записи, собранные за последних два года, сопоставляются с соответствующим материалом /помещенным в работе Т. Малеца/ из польского говора деревни Рахане.

В таблицах дается перечень суффиксов, выступающих в обеих деревнях или только в одной из них. В итоге указывается на типично украинские и типично польские суффиксы, а также на их продуктивность.

